

HISTÒRIA SOCIAL DE LA FILOSOFIA CATALANA: LES TRADUCCIONS (1900-1960)¹

Xavier Sierra Labrado

I.E.S. Joan Fuster – Sueca

1. MODERNISTES I NOUCENTISTES

FINS a l'època del Modernisme no es detecta en la literatura ni en l'edició catalanes una preocupació sostinguda per assimilar, mitjançant la traducció, creacions de les altres literatures europees. La Renaixença va ser estèril en aquest sentit. I és fins a cert punt natural que així fos, si tenim en compte la migradesa dels recursos i el caràcter germinal del moviment. En un primer moment, la recuperació de la llengua pròpia per a les “nobles” tasques de la literatura havia d'interpretar-se com a invitació als autors autòctons a fer servir la llengua materna en les seues expansions literàries i com a recuperació dels clàssics catalans medievals. Era una qüestió de prioritats i ja va ser un èxit notable que es pogués avançar una mica en les dues direccions assenyalades. El Modernisme, assegut sobre les apreciables conquestes de la Renaixença, ja pot aspirar a més: aspira a la normalitat editorial, almenys en l'àmbit del que podríem anomenar “literatura estricta” –poesia, novel·la, assaig literari... El Noucentisme anirà encara una mica més lluny en les pretensions –ja que sobre les realitzacions hi hauria molt a dir– i aspirarà a la normalitat editorial culta plena i total, és a dir, també en l'àmbit de les publicacions de caràcter científic i especialitzat. En aquest desig de normalitat editorial i literària, que comparteixen modernistes i noucentistes, les traduccions ocupen un lloc destacat, lògicament. La primera obra de filosofia traduïda al català en aquesta època –almenys la primera de què tinc notícia– són els *Pensaments*, de Pascal, i l'editorial que s'encarrega, l'any 1904, de la seua publicació és la de “L'Avenç”.

“L'Avenç”, propietat de Jaume Massó i Torrents i de Joaquim Casas Carbó, és la primera editorial catalana moderna i, alhora, el cau dels modernistes. En ella publiquen els seus llibres Joan Maragall i Ignasi Iglésias, entre d'altres. L'espai de catàleg destinat a la traducció és important: Whitman, Ibsen, Tolstoi... I, a dins d'aquest espai, la filosofia i el pensament estaran representats, a més de per Pascal, per obres de Littré, Emerson, Leopardi i La Rochefoucauld. Són uns volums primers, de format humil,

---

¹ Aquest article recull els e-mails que vaig adreçar al professor Jesús Alcolea entre l'abril de 2002 i el gener de 2003 sobre el tema de les traduccions de filosofia al català. Aprofite l'avinentesa per agrair-li la santa paciència.

com tota la resta de la col·lecció “Biblioteca Popular”, que arribaria als 172 títols. Poca cosa, en definitiva. Però és un inici i, per tant, gens menyspreable. Més pes filosòfic, podríem dir, té el projecte dut a terme per Pin i Soler en la seua “Biblioteca d’Humanistes”.

Del 1910 al 1921, Josep Pin i Soler traduí al català mitja dotzena de volums d’Erasme, Maquiavel, More i Vives. El Consell de Pedagogia de la Mancomunitat de Catalunya, en mans dels noucentistes, també va començar per aquella època a traduir algun text filosòfic –de Vossler, per exemple–, però la publicació es realitzava per entregues: en cada número de la revista *Quaderns d’Estudi* se’n publicava un fragment. Diuen –i ací està la gràcia de l’afer– que Josep Pin i Soler, novel·lista de segon ordre, dramaturg fracassat, escriptor marginat i arraconat pels moviments literaris catalans de principis del segle XX –primer, pel modernisme i, després, pel noucentisme–, es capbussà en aquesta empresa, precisament, per combatre el noucentisme en el seu mateix terreny, és a dir, per disputar-los l’exclusiva de l’europeisme i el guardó de la cultura –de la Cultura, amb majúscula. I la hipòtesi no deixa de tenir un sòlid fonament. Jo, almenys, la trobe versemblant. Pin, per la seua desgraciada trajectòria intel·lectual, complia tots els requisits per a esdevenir un ressentit furiós. És un fet conegut, a més, que Pin i Soler va publicar, l’any 1913, en el *Diario de Reus*, una “Protesta contra les ‘Normes ortogràfiques de l’IEC’” i mai no es va moure d’aquesta posició discrepant. La seua traducció del famós llibre de Maquiavel, per exemple, que realitzà uns anys més tard, es publicà amb el títol de *Lo princep*. I el mateix passa amb la resta de les seues traduccions dels humanistes: són versions a un català no normatiu, capriciosos, vuitcentista, que, amb l’acceptació majoritària de les normes de Pompeu Fabra per part de la societat catalana, esdevingué il·legible l’endemà mateix de publicar-se. Si aquelles traduccions havien nascut d’una incoercible tossuderia, aquesta mateixa tossuderia les féu inoperatives, anacròniques, inexistents.

S’ha de reconèixer que el Noucentisme, encapçalat per Eugeni d’Ors i utilitzant com a plataforma les institucions culturals creades per Prat de la Riba des de la Diputació de Barcelona, primer, i la Mancomunitat de Catalunya, després, introduí un canvi d’estil en la cultura catalana: introduí el rigor. Hi haurà també novetats pel que fa als títols i als autors traduïts i pel que fa a la manera de subministrar-los al públic. Estarem d’acord que *Lo princep* de Maquiavel o la *Utopia* de More, editades per Pin i Soler, o els *Pensaments* de Pascal i les *Màximes* de La Rochefoucauld, editades pels modernistes de “L’Avenç”, són obres que poden interessar un lector mitjà amb interessos amplis i indefinits que no aspire a altra cosa que a passar una bona estona llegint i a fer-se una cultura literària bàsica. En canvi, “La filosofia d’Henri Poincaré”, de L. Brunschvicg, o la traducció al català de les lliçons de Xavier Llorens i Barba, “segons les notes d’un deixeble”, són ja obres que cauen fora d’aquests propòsits. Són obres adreçades a un públic lector especialitzat, disposat a suportar l’aridesa d’un text a condició que hi trobe el contingut conceptual satisfactori. Els noucentistes, doncs, introduïren en l’oferta editorial catalana l’estudi filosòfic àrid i acadèmic. A banda dels títols ja al·ludits, en podríem esmentar d’altres: “Positivisme i idealisme en la ciència del llenguatge”, de Karl Vossler; “El sentiment de racionalitat”, de William James, o “El meu credo pedagògic”, de John Dewey (Ors tingué, durant un temps, la dèria del pragmatisme i això, naturalment, es reflectia en les publicacions que dirigia). Pel fet de tractar-se d’articles, i no de llibres, era lògic que es publicassen en revistes. Encara que, potser, la manera correcta de veure-ho és la inversa: pel fet de disposar només de revistes com a plataforma editorial, els noucentistes es veien obligats a

difondre només articles. El llibre, per la seua extensió, queia, en principi, fora del seu abast. Siga com siga, ací trobem l'altra novetat editorial que aporta el Noucentisme: les publicacions de textos filosòfics es faran per entregues en revistes d'alta cultura i adreçades a un públic més o menys especialitzat. Durant mesos, de vegades durant anys, els *Arxius de l'Institut de Ciències* de l'Institut d'Estudis Catalans o els *Quaderns d'Estudi* del Consell de Pedagogia aniran publicant, número rere número, de manera molt dosificada –excessivament dosificada, diria jo, que he arribat a exasperar-me, molts anys després, col·leccionant-los per tal de tenir completa una traducció– articles que, pel seu contingut o pel nom que els signava, tinguessen una relativa vigència o, en d'altres casos, documents recuperats per a l'estudi de l'escarransida i interrompuda tradició filosòfica del país. Del projecte dels *Prolegomena laurentiana* (*Col·lecció de documents per la reconstrucció de la filosofia de Francesc Xavier Llorens*), que no passaria d'una primera fase, és a dir, de la traducció de les lliçons abans esmentades, eixiran fragments en els números de l'1 al 4, de l'any IV, dels *Arxius*. Els *Quaderns d'Estudi*, per la seua banda, publicaran “La filosofia de Henri Poincaré”, de L. Brunschvicg, entre 1915 i 1916; “Positivisme i idealisme en la ciència del llenguatge”, de K. Vossler, entre 1915 i 1917; “El sentiment de racionalitat”, de W. James, i “El meu credo pedagògic”, de J. Dewey, tots dos, entre 1917 i 1918. Allò era, realment, anar molt a poc a poc i fer patir massa la gent: quan els queia als dits la darrera part de l'article no hi havia manera possible de recordar, sense tornar a llegir, el que es deia en la primera, publicada tant de temps enrere. Calia la paciència d'un Job i la resistència a la curiositat d'un Lot per poder aplegar totes les pàgines de l'article i llegir-les llavors com s'ha de fer, de la primera ratlla a l'última. No crec, la veritat, que aquesta manera de publicar contribuís a augmentar el públic lector de filosofia entre les classes cultes del país. I hem de fer ací un incís per parlar d'aquest públic, perquè abans, d'una manera bastant lleugera, he parlat de revistes “d'alta cultura” i de públic “més o menys especialitzat”. El cert és que una revista com *Quaderns d'Estudi* –“especialment destinada a mestres i professors” i en la qual, juntament als articles filosòfics esmentats, apareixien nades per ser cantades a les escoles o els reglaments de determinats esports llavors encara desconeguts o poc practicats a Catalunya, tot i ser una publicació digníssima i, fins i tot, exemplar, si tenim en compte l'època, pel que fa a la renovació dels mètodes pedagògics– difícilment pot ser qualificada d’“alta cultura”. Una altra cosa ben diferent són els *Arxius*, però allí, al costat d'un article sobre Ramon Llull d'un erudit francès, hi trobarem un estudi sobre la pluviometria a Catalunya o sobre els microbis que provoquen el còlera. És a dir, tampoc no es pot afirmar que vaja, en el seu conjunt, adreçada a un públic concret i especialitzat, si bé és cert que cadascun dels articles que la integren necessita, per ser llegit amb profit, una certa preparació d'especialista. Aquestes orientacions bàsiques de les dues publicacions, dintre de les quals els articles filosòfics no deixen de dissonar una mica, són degudes, òbviament, al caràcter i la comesa de les institucions que les editaven: el Consell de Pedagogia, en un cas; la Secció de Ciències de l'Institut d'Estudis Catalans, en l'altre. El Consell de Pedagogia, pel propòsit que s'havia marcat, de regeneració pedagògica, només havia de tocar la filosofia tangencialment i com de passada. Si féu més en aquest sentit del que seria d'esperar, fou per les persones que dirigiren la revista o profusament hi col·laboraren –Eugeni d'Ors, primer, i Joan Crexells, després–, que sentien una forta afició per la filosofia i aprofitaven qualsevol avinentesa per fer-la surar una mica. Pel que fa a l'Institut, recordem-ho, tenia una estructura tripartita, producte, en certa manera, de l'atzar de les circumstàncies. La primera Secció

que va crear-s'hi, si no m'erre, fou la Filològica, i per raons òbvies: calia normativitzar la llengua catalana i la Secció Filològica havia de ser l'instrument que realitzés aquesta tasca –i de fet així va ser. Poc temps després es creà la Secció Històrico-Arqueològica i també ací hi havia motius pràctics més que suficients per a crear-la. Pijoan, l'instigador de la creació de l'Institut, havia aplegat una bona col·lecció d'art romànic català. A més, s'havien posat en marxa excavacions importants, com ara les d'Empúries. Calia organitzar i centralitzar la direcció de tots aquells treballs. Hi havia, d'altra banda, des de la Renaixença, una tradició de conreu d'aquestes dues disciplines –la filologia i els estudis històrics– i un grup més o menys nombrós de personalitats científicament acreditades per a continuar endavant amb la tasca. La tercera Secció que va crear-se, la de Ciències, en canvi, no responia a cap urgència objectiva i pràctica del moment i, a més, si bé s'hi podia comptar amb algun metge o biòleg de renom, no es veu com aquest pogués orientar i comprendre les necessitats científiques o elucubratives, per exemple, d'un matemàtic o d'un físic, i no diguem ja d'un filòsof. Avui dia les seccions Filològica i Històrico-Arqueològica de l'Institut continuen existint tal com van ser creades. L'antiga Secció de Ciències, en canvi, ha donat lloc, per divisió i compartimentació, a l'aparició de tres seccions, més homogènies, que són la Secció de Ciències Biològiques, la de Ciències i Tecnologia i, finalment, la de Filosofia i Ciències Socials. És ben clar, doncs, que la Secció de Ciències va ser un error de concepció i que en realitat es constituí en el calaix de sastre de l'Institut on hi anaven a parar totes aquelles personalitats reconegudes que, ni amb molt bona voluntat, podien ser encabides en les seccions Filològica i Històrico-Arqueològica. De fet, en la creació d'aquesta Secció heterogènia i anàrquica, hi degué tenir un pes decisiu la necessitat de fer un lloc en l'Institut a Eugeni d'Ors, que llavors estava en el punt dolç de la fama i el prestigi literari i que havia de ser, a fi de comptes, qui portés el pòndol d'aquella institució. Així fou com les aficions filosòfiques d'Eugeni d'Ors anaren a raure, juntament amb els registres de pluviometria i els estudis bio-moleculars, en aquell poti-poti de la Secció de Ciències de l'Institut d'Estudis Catalans. Els "Arxius", que n'eren l'òrgan d'expressió, lògicament, havien de ressentir-se de la seua heterogeneïtat. Sort tingueren, de tota manera, els filòsofs del país, d'aquell enfilall de despropòsits i casualitats, perquè a partir d'aleshores comptaren amb una nova plataforma editorial i "acadèmica", tan fràgil i anàrquica com es vulga.

En els anys posteriors aquestes publicacions per entregues van continuar. La revista *Criterion* publicava entre 1925 i 1931, traduïts al català, els 24 primers capítols del *Llibre de les creatures*, de Ramon Sibiuda, i les *Monografies mèdiques* feien el mateix, entre 1931 i 1937, al llarg de més de cinquanta números, amb l'*Apologia* que Michel de Montaigne escrigué en defensa d'aquell autor català.

Ja he esmentat abans, en referir-me a les traduccions dels *Quaderns d'Estudi*, els inconvenients d'aquesta "moda" editorial. Ara bé, la persistència de la pràctica em fa pensar que potser no es tractava simplement d'una qüestió de modes, sinó que hi havia raons més profundes que aconsellaven actuar d'aquesta manera: mancats d'un públic d'especialistes i d'aficionats suficient, portar a cap la publicació en solitari, d'un cop i en forma de llibre, d'alguns d'aquells textos, hauria estat purament i simplement suïcida des del punt de mira de la rendibilitat. Els llibres, previsiblement, no haurien eixit del magatzem més que en nombre molt migrat i amb comptagotes, en el millor dels casos, i l'editorial hauria acusat les pèrdues. Hem de reconèixer que una manera intel·ligent de publicar textos filosòfics sense córrer massa riscos de venda quan el públic –fins i tot el públic potencial– és inexistent, és aquesta de donar-los

acomboiats per un ventall ampli d'altres matèries i en una publicació adreçada a un públic més nombrós que no l'estrictament filosòfic. I, de fet, durant tot el primer terç de segle XX, aquesta fou una estratègia editorial generalitzada: si exceptuem la revista *Criterion*, la filosofia, en les publicacions periòdiques, no anà mai sola, sinó fent de complement erudit i de colofó d'alt prestigi intel·lectual a publicacions que tenien per principal objecte la pedagogia, la literatura o la ciència.

2. TRADUIR ELS AUTORS DEL PAÍS

El cas de les traduccions publicades en *Criterion* i en les *Monografies mèdiques* incita encara a una altra reflexió: la primera tradueix un autor del país (Sibiuda); la segona, no és d'un autor del país, però el text està directament relacionat amb un autor del país (cas de Montaigne i l'*Apologia de Ramon Sibiuda*). En podria esmentar algunes altres de semblants dutes a terme pels mateixos anys: la traducció que va fer el canonge Collell d'*El criteri*, de Jaume Balmes, i que van costejar les Societats Econòmiques de Barcelona (això era l'any 1911); o les versions publicades per l'editorial Barcino de la *Introducció a la saviesa* de Joan Lluís Vives, de *La civilització* de Jaume Balmes, de *La disciplina mental* de Ramon Turró –apareguda a Madrid, en espanyol, tres anys abans– i dels textos llavors disponibles de Xavier Llorens i Barba –*Apunts del curs de filosofia de 1867; De la unitat de la filosofia* i *Del desenvolupament del pensament filosòfic*– amb un títol –*Iniciació a la filosofia*– bastant menys impressionant, però sens dubte més comercial, que el triat uns anys abans pels selectes directors dels “Arxius” per encapçalar, si fa no fa, aquells mateixos papers, que era, recordem-ho: *Prolegomena laurentiana (Col·lecció de documents per la reconstrucció de la filosofia de Francesc Xavier Llorens)*. Així, doncs, en parlar de traduccions de textos filosòfics al català, un punt que no podem passar per alt és el de les traduccions que recauen sobre les obres dels pensadors autòctons, ja que aquests, sovint, quan no sempre, exposaren les seues concepcions filosòfiques servint-se d'altres llengües que no eren la pròpia, ja siga del llatí, com Ramon Sibiuda i Lluís Vives, ja siga de l'espanyol, com Jaume Balmes, Xavier Llorens i Ramon Turró. Aquesta tasca de “recuperació” exercida sobre els filòsofs catalans, bons o dolents, del passat, ha estat una constant en l'edició catalana –sempre que les autoritats de l'Estat espanyol ho han permés, és clar. I el públic sempre ha acollit amb notòria benevolència aquestes obretes, per motius patriòtics i sentimentals, sens dubte. Així, de les traduccions d'obres de filosofia escrites per autors autòctons que edità Barcino en la col·lecció “Popular”, podem dir que, si exceptuem les obres de Xavier Llorens –que havien estat feia poc objecte d'una altra edició en català– totes passaren, al cap de pocs anys de ser publicades per primera vegada, per una segona edició, mentre que altres obres objectivament més importants dins de la història universal de la filosofia, editades en aquella mateixa col·lecció, com són el *Discurs del mètode* de Descartes o *La pau perpètua* de Kant, no van arribar mai –cas de *La pau perpètua*–, o només al cap de molts anys –cas del *Discurs*–, a la segona edició. Aquestes dades, si partim de la suposició raonable que els tiratges en primera edició hagueren de ser idèntics, o molt semblants, per a tots els títols publicats dins d'aquella “Col·lecció Popular Barcino”, només poden ser interpretades, al meu parer, d'una manera: hi havia en la segona i tercera dècades del segle XX, com avui, un públic lector en català que sentia interès o, si més no, curiositat, per totes les coses que tenien relació amb el seu passat cultural, també pels pensa-

dors, i comprava aquests llibres, que després llegia o no llegia. No hi havia, però, un públic lector de filosofia en català –i potser tampoc en espanyol, i no val a dir que, a Barcelona, les obres d’Unamuno s’hi venien, perquè Unamuno, per a alguns, també era, en definitiva, un autor “de casa”. Per fer-nos una idea de com anaven les coses només hem de fixar-nos en el fet que ni tan sols la traducció que féu C. A. Jordana de *L’ingenu*, de Voltaire, que és una obra que a més d’interessar als lectors purs de filosofia, pot interessar a qualsevol lector curiós pel fet de tractar-se d’una novel·la bastant amena, no va tenir l’acollida que seria d’esperar i no es tornà a reeditar fins que Edicions 62 va rescatar-la de l’oblit, l’any 1982, i la va agregar a altres relats de Voltaire, traduïts també per literats insignes, per formar així el volum titulat *Contes filosòfics*. Però, en fi, la cosa ara sembla que no pinta tan malament i aquests mateixos *Contes filosòfics* de Voltaire ja van per la tercera o quarta edició –el mateix que algunes obres clàssiques de la filosofia, com ara *La genealogia de la moral* de Nietzsche o *El príncep* de Maquiavel, editades per primer cop, si fa no fa, per la mateixa data.

Però, tornant ara a la Barcino, hem de dir que aquesta editorial, a banda de publicar traduccions de textos filosòfics en la “Popular”, que era una col·lecció pensada amb un clar propòsit divulgatiu –o potser seria millor dir “educatiu”–, i on la mitja dotzena de textos filosòfics que hem esmentat es barrejaven amb obres com ara *Resum de comptabilitat*, *Manual d’excursionisme* o *Exercicis de gramàtica catalana*, l’editorial donava encara una altra eixida als textos filosòfics amb la col·lecció “Sant Jordi”, de temes religiosos, on van ser incloses traduccions d’obres de Bossuet i, sobretot, de Sant Agustí, del qual aparegueren *Sermons* (1926) –només set, dels més de cinc-cents que atribueixen al sant–, les *Confessions*, en quatre volums (1928-1929), i *La ciutat de Déu* –incompleta– en dos volums. Són els de la Barcino, encara, com els de L’Avenç, uns volumets primers, modestos, sense pretensions ni pel que fa a la presentació ni pel que fa al tractament del text. De la traducció de les *Confessions*, per exemple, Miquel Dolç, en diria, anys més tard, que no era sinó “una adaptació catalana lliure de la traducció francesa de P. de Labrille”. El rigor filològic i la cura en la presentació externa i interna dels volums eren, en aquells anys, coses només a l’abast de la Fundació Bernat Metge, que tenia al darrere els milions de Cambó, o de les institucions culturals de la Mancomunitat. L’edició catalana privada i comercial feia, quan hi havia bona voluntat, el que podia. I el que podia eren aquells volumets primers de L’Avenç o la Barcino. El motiu ja l’hem explicat: si la clientela per al llibre en català no era gaire nombrosa, tot i que s’anava paulatinament incrementant, el lector de llibres de filosofia en català encara devia ser més rar, gairebé introbable, si el llibre no tenia alguna vinculació, ni que fos remota, amb la cultura de la terra. Amb tot, alguns editors que produïen majoritàriament llibres en espanyol també es llancen a l’aventura i publiquen algun llibre de contingut filosòfic, o aproximadament filosòfic. És el cas de Gili i d’Antoni López pare, el de la “Llibreria espanyola”. Gili va editar una traducció nova –després de la de Barcino– de les *Confessions* agustinianes. López, el segon de la dinastia dels López –el seu pare i el seu fill també van ser editors i llibreters– va editar, en la “Col·lecció d’Obres Selectes”, diverses creacions, filosòfiques i literàries, dels il·lustrats francesos: el *Contracte social* de Rousseau, el *Diccionari filosòfic* de Voltaire i *La monja* de Diderot. Així, mentre Gili feia la gara-gara al catalanisme catòlic i de dretes amb la publicació d’una traducció al català de la més coneguda obra de Sant Agustí, Antoni López pare –que era el propietari dels setmanaris satírics *L’esquella de la torratxa* i *La campana de Gràcia*, no ho oblidem– propagava les velles idees il·lustrades en què s’apuntalava el seu liberalisme republicanista i anticle-

rical. La utilització, a casa nostra, de les traduccions d'obres filosòfiques amb propòsits clarament polítics no és, doncs, cosa dels anys seixanta i setanta, sinó molt anterior.

3. JOAN CREXELLS

Joan Crexells era un jove intel·ligentíssim, d'una capacitat d'absorció per a les coses de la cultura fora del corrent, dominat per una curiositat intel·lectual que semblava no tenir límit. Malgrat la seua curta edat –morí als trenta anys– arribà a posseir una cultura vasta i posada al dia, una cultura europea i moderna que havia pogut assimilar en el seu peregrinar per algunes de les universitats alemanyes i angleses de la segona dècada del segle xx: Londres, Jena i Heidelberg –si no recorde malament. Josep Pla, Josep Maria de Sagarra i Carles Riba eren alguns dels seus amics, tots ells l'admiraven, cercaven la seua companyia educada i amable, i la seua conversa intel·ligent. Dedicat professionalment al periodisme –com tants altres talents de l'època–, donà els seus millors escrits als fulls volanders del diari *La Publicitat*, per al qual féu, durant un període considerable, de corresponsal a l'estranger: a l'Alemanya hipotecada pel deute de les reparacions contret en el Tractat de Versalles i a l'Anglaterra posada a veure-les venir del període d'entre guerres. De l'estranger estant, o com a observador de la realitat catalana, analitzà minuciosament la situació econòmica de cada moment, informà d'estrenes teatrals i actes acadèmics o culturals, advertí dels moments políticament perillosos... Economista, filòsof, amant del teatre, en el periodisme troba una sortida, potser satisfactòria, al seu polifacetisme. Però Crexells, a més de tot això, sabia el grec i tenia una formació d'erudit, per tant, quan l'any 1923 es creà, amb els diners del potentat Francesc Cambó, la Fundació Bernat Metge “per a la traducció al català dels textos dels escriptors grecs i llatins”, Joan Crexells acceptà el repte de traduir els diàlegs de Plató. L'any 1924 es publicava el primer volum d'aquests diàlegs, i, el 1925, el segon. Set diàlegs, en total, publicats en dos anys. Ja no tindria temps, però, el malaguanyat Crexells, de veure'n sortir de la impremta cap més. El 1926 no va poder sortir-se'n de l'operació quirúrgica a què, malalt del ronyó, havia hagut de ser sotmès. Tenia ja prou avançada la feina del que havia de ser el tercer volum de diàlegs platònics, que esperava enllestir durant la convalescència. No ho pogué fer. La mort vingué fulminant. Els amics, convençuts que el segle perdia un dels seus millors talents, li van retre tota mena d'homenatges pòstums: emplenaren de ratlles evocadorament adolorides les planes dels diaris, crearen un premi de novel·la que portava el seu nom i que encara existeix... Carles Riba, que dirigia juntament amb Joan Estelrich la Fundació Bernat Metge, recollí les versions inèdites de Plató que el seu amic Crexells deixava. Eren quatre diàlegs més: *Ió*, *Hípias major*, *Hípias menor* i *Eutidem*. Ell s'ocupà de bastir l'aparat crític i de polir ací i allà la redacció, de decidir entre una o altra opció assenyalada per Crexells en els passatges dubtosos. Per als breus prefacis que havien d'acompanyar cada text, presentant-lo i donant alguna petita orientació de caire filosòfic al lector, demanà ajuda a Jaume Serra Hunter, catedràtic d'història de la filosofia a la Universitat de Barcelona i antic professor de Crexells, qui s'encarregà de la redacció. Aquest volum pòstum dels diàlegs de Plató en versió de Joan Crexells i edició a cura de Carles Riba i Jaume Serra Hunter sortí el 1928. Una mica més tard, sens dubte, del que hauria sortit si el mateix Crexells hagués tingut salut i vida per a fer-se'n càrrec fins a la fi. De tota manera,

onze diàlegs –tres volums– en cinc anys no és pas per a queixar-se'n d'una excessiva morositat. No és per queixar-se'n, sobretot, si tenim en compte el que havia de venir després. Mort Crexells, Plató no trobà nou traductor fins que l'any 1952 Jaume Olives reprenia la tasca allà on Crexells l'havia deixada i publicava el quart volum dels *Diàlegs*. Més de vint anys havien passat des de la publicació de les darreres versions de Crexells-Riba. En l'entremig, el país havia patit una cruenta guerra civil i, després, una repressió salvatge, brutal, malèvola, i això explica una part dels anys de demora. Però, i del 1928 al 1936? Per què, un cop desaparegut Crexells, no es continuà amb la tasca de traduir Plató? Un parell d'anys, o tres, de silenci editorial haurien estat comprensibles, però vuit?... Potser la figura del precoç savi havia estat massa encimbellada pels seus nombrosos amics perquè ningú es veiés amb cor de substituir-lo, ni que fos en aquesta branca de la seua activitat. O, potser, més probablement –hem entrat en el terreny de les hipòtesis–, ningú no posseïa en la suficient mesura la doble, o triple, formació que l'empresa requeria –coneixement de la història de la filosofia, capacitat d'entendre el grec antic i domini literari de la llengua catalana. És possible, a més, que sense la presència del jove filòsof entre l'equip de traductors, la Fundació Bernat Metge es decantés massa vers un exclusivisme tancadament filològic (i ací hem de recordar que la Bernat Metge arraconà Plató durant dècades amb la mateixa facilitat amb què arraconà Aristòtil o deixà completament de banda la traducció dels presocràtics o dels sofistes). Siga com siga, una escletxa important es va obrir amb la mort prematura de Joan Crexells en el programa, per altra part molt lloable, de la Fundació Bernat Metge. La funció benèfica que era raonable esperar que aquesta forta empresa editorial acomplís amb la filosofia del país, que llavors tot just es preparava a iniciar la seua normalització, quedà molt disminuïda, pràcticament anul·lada. És cert que, en aquells mateixos anys de què parlem, Carles Cardó traduïa, i la Fundació Bernat Metge editava, tota l'obra de Sèneca –excepte el teatre. Però Sèneca, tot i ser important, no és Plató ni Aristòtil.

4. LA FUNDACIÓ BERNAT METGE

En les seues *Memòries*, Josep Maria de Sagarra relata una conversa que mantingué l'any 1918, sent ell un jove poeta que estudiava la carrera de diplomàtic, amb el polític catalanista Francesc Cambó. Sagarra conta que havia anat a veure el líder de la Lliga per fer-li una consulta pràctica relacionada amb la campanya electoral que aleshores tenia lloc i en la qual ell, modestament, col·laborava. Despatxat l'afer i rebudes les instruccions del cas, quan ja es disposava a marxar, el sorprengué una mica que Cambó, habitualment tan expeditiu i tan poc convencional en les formes, volgués intercanviar amb ell unes frases disteses, gratuïtes, desvinculades de la preocupació política del moment. Cambó li demanà pels estudis que cursava, pels seus plans per al futur, per la seua vocació literària. En un moment donat, escriu Sagarra, “*em digué que ell no havia deixat mai la freqüència dels grecs i dels llatins; que Plutarc, Livi, Xenofont i Tucídides havien estat des de criatura els seus autors, i aleshores, com qui fa broma i somrient, em deixà anar aquesta idea: Si jo algun dia fos milionari –que pel camí que vaig no ho seré mai, perquè aquí on em veieu estic sense un cèntim–, si fos milionari algun cop, m'agradaria fundar a Catalunya alguna cosa important de cara als clàssics, perquè em penso que el que fa més falta al nostre país és precisament la lectura dels antics; ¿oi que m'enteneu...?*”.

Al cap d'uns pocs anys Cambó es féu milionari amb el negoci de la CHADE –Companyia Hispano-Americana d'Electricitat– i llavors pogué demostrar que les paraules que havia comunicat a Josep Maria de Sagarra no eren una manera com qualsevol altra de parlar i d'omplir-se la boca de vent sinó que expressaven una obsessió autèntica. El 1922 creà la Fundació Bernat Metge per a la traducció dels clàssics grecs i llatins i reuní un equip de traductors i col·laboradors al capdavant dels quals posà l'activíssim Joan Estelrich. El 1923 aparegueren els primers quatre volums. El 1924, en serien sis, els llibres publicats i aquest, més o menys, seria el ritme d'edició que es mantindria en els anys posteriors, fins a l'esclat de la guerra civil, que comportaria una primera frenada important en la marxa de l'empresa. Dels vuitanta dos volums publicats per la Fundació en aquesta primera etapa de la seua existència, que va de l'any 1923 al 1936, n'hi ha setze de contingut filosòfic o relacionable amb la filosofia: onze diàlegs de Plató (en 3 volums), les obres socràtiques de Xenofont (2 volums), la *Poètica* i *La constitució d'Atenes* d'Aristòtil (1 volum), el *De la natura* de Lucreci (2 volums) i nombroses obres de Sèneca (8 volums). No era poca cosa. I més tenint en compte el rigor filològic de les edicions –basades normalment en les edicions crítiques de la Fundació Guillaume Budé, de França– i la qualitat artística de les traduccions –ja que entre els traductors hi havia algunes de les millors plomes del moment, com ara Riba i Cardó. El fet que, a més a més, Cambó hagués pres totes les mesures necessàries per tal d'assegurar econòmicament la continuïtat de la col·lecció convertien la Fundació Bernat Metge en una empresa cultural molt seriosa.

Quantitat, qualitat, continuïtat... En l'*Homenot* que va dedicar al poeta Carles Riba, Josep Pla es demanava: *Els nostres primers renaixentistes, ¿haurien pogut mai somniar que arribaríem a posseir una col·lecció estable i d'elevada qualitat de clàssics grecs i llatins? ¿S'ho haurien pogut tan sols imaginar en els primers anys d'aquest segle? L'obra de l'Institut d'Estudis i de la Fundació són els dos fenòmens més transcendents ocorreguts en el món intel·lectual d'aquest país en aquests temps. La primera és inseparable de la figura del senyor Prat; la segona, del senyor Cambó. Té tota la raó ací el senyor Pla: l'avanç que aquelles dues iniciatives –pública, l'una; privada, l'altra– representaren per a la cultura catalana fou considerable: per mitjà d'elles el català esdevingué idioma de cultura, d'alta cultura, demostrà la seua aptitud per a servir de vehicle expressiu a disciplines tan “abstruses” com ara la filosofia, la ciència –incloses les ciències físiques i la matemàtica pura– o l'erudició historiogràfica. No era ja un simple mitjà per a comunicar les expansions cordials i afectives. Els complexos i les inèrcies que entrebancaven fins aquell moment l'ús literari ple i normal de la llengua eren definitivament escombrats amb l'aparició del diccionari de Fabra, els fascicles de l'*Arxiu de Ciències* i els volums impecables de la “Col·lecció de clàssics grecs i llatins”.*

L'Institut d'Estudis Catalans i la Fundació Bernat Metge, a més, funcionaren com a centres d'atracció intel·lectual i serviren per a organitzar i canalitzar uns esforços que d'altra manera haurien quedat dispersos i no haurien produït més efecte que una lleugera commoció anàrquica. Vull dir que, amb aquestes institucions, en bona mesura, es va suplir el paper de la universitat oficial, tènica i anquilosada. L'Institut d'Estudis Catalans organitzà cursos i conferències. La Fundació Bernat Metge es dotà d'una càtedra per ensenyar grec –càtedra que ocupà Carles Riba. Sense les iniciatives de Prat de la Riba, primer, i de Francesc Cambó, després, els escriptors catalans haurien continuat produint llibres de poemes, novel·les i obres de teatre, les converses de cafè haurien continuat sent molt animades, o potser més, perquè el nombre de desvagats

hauria estat encara major, però, ciència, el que se'n diu ciència –biologia, mineralogia, geometria, arqueologia, filologia i, si m'és permès de fer un ús ampli del vocable, filosofia–, en català, no se n'hauria pogut fer. O millor: no s'hauria pogut, simplement, fer ciència, ni en català, ni en espanyol, ni en cap altra llengua. S'hauria continuat donant, sense que ningú s'exclamés per l'engany, aquell simulacre de ciència que es professava en les aules de la Universitat de Barcelona i que era només ignorància disfressada de pedanteria.

“*Aquest Ressorgiment nacional fóra poqueta cosa si no ens hagués de posar culturalment al nivell dels pobles capdavanters, si no ens hagués d'integrar del tot dins la civiltat, dins l'Europa essencial*” –deia Joan Estelrich, el director de la Fundació Bernat Metge, en la “Crida inicial” del 1922. Era aquest, en aquell moment, un punt essencial de l'ideari del catalanisme polític. No “defensar” una cultura –com diem avui–, sinó “crear-la”. El desplaçament d'un mot per l'altre em sembla bastant significatiu. Tinguem en compte, a més, que Prat de la Riba i Cambó demostraven amb els seus actes que es creien el que deien. No seguiré, però, per aquest camí. Correria el perill de caure en la jeremiada.

5. CARLES CARDÓ

El prevere Carles Cardó va traduir tot Sèneca –excepte el teatre– per a la Fundació Bernat Metge. Ho féu en dues tongades: en la primera –del 1924 al 1933–, traduí vuit volums; en la segona –del 1954 al 1959–, quatre. Són dotze volums en total. Les raons del tall que separa aquestes dues èpoques de producció van ser la guerra civil, primer –mossèn Cardó, en la seua condició d'eclesiàstic, estava exposat a la fúria dels elements incontrolats de la part republicana i hagué d'amagar-se i fugir a l'estranger a la primera oportunitat–, i, després, finida la guerra, el període de major intransigència en l'operació executada pel govern de Franco de repressió pública i oficial de la llengua catalana. En fi, malgrat l'adversitat de les circumstàncies, Cardó pogué, finalment, fer el seu fet i avui disposem de les seues versions de Sèneca, que són magnífiques, perquè Cardó, de tots els catalanoparlants que en els temps recents s'han acostat a la filosofia, és el que posseïa un més gran domini de la llengua. Escrivia en un català esplendorós, riquíssim, potser una mica pagesívol i arcàdic, però molt eficient i entenedor malgrat la subjecció als motlles de la retòrica capellanesca. I, pel que fa al seu coneixement del llatí i de les tècniques de la traducció, sembla que no pot ser posat en dubte: Cardó n'era una autoritat. Llàstima, però, que les seues mateixes creences filosòfiques l'inhabilitaven per a la filosofia. M'explique: Cardó era un escolàstic de pedra picada; segons ell, si la filosofia té com a missió descobrir la veritat i, de veritat, només n'hi pot haver una, el que hem de fer és dominar el presumptuós afany d'originalitat que nia en el cor de tot home i que ens fa buscar tres peus al gat i acceptar sense reticències la filosofia de Sant Tomàs, única immortalment vertadera.

Posaré un exemple concret del que dic, a fi d'avaluar les meues valoracions. Cardó és l'únic “filòsof” català a qui he vist emprar el mot *desésser*, que és un mot bellíssim, utilitzat per Verdaguer i Ausiàs March, i que, pel seu significat, indubtablement, es presta a una utilització filosòfica, metafísica i existencialista si voleu, sobretot quan es presenta substantivat: *Donchs qui serà que'l cor no li tremole / vehent que tu*

li tols de l'home l'èsser? / Qui pot pensar la dolor del desésser?, diuen uns versos de March.

Cardó, a més a més, era perfectament conscient de la importància que les traduccions tenen per a una cultura. Va arribar a desenvolupar una “teoria” al respecte: les traduccions, si són ben fetes, si són afrontades amb un mínim d’honoradesa i una intenció d’exactitud per part del traductor, estiren, masseguen i forcen la llengua, l’obliguen a donar un màxim rendiment expressiu, a ocupar una zona més àmplia de significats abans inassolibles, a créixer en termes i nocions i enriquir-se amb tot de girs i expressions noves. La traducció exacta, respectuosa amb la literalitat dels textos, obliga el traductor a dir coses que un escriptor escrivint en la seua pròpia llengua mai no diria, perquè, o no li vindrien al cap els pensaments continguts en aquelles paraules alienes o, davant de la dificultat de dir-los, optaria per fer una giragonsa, per fugir d’estudi o donar gat per llebre, i acabaria dient una altra cosa, una cosa potser semblant, però no aquella que s’havia presentat al seu enteniment en un primer instant de lucidesa. L’escriptor és lliure d’escriure el que vulga i acaba gairebé sempre posant sobre el paper allò que li resulta més fàcil de dir. El traductor, el bon traductor, no és lliure, el text l’esclavitzava, li impedeix de caure en els estovaments anímics de la facilitat. El traductor, com el poeta, fa llengua.

6. LA GUERRA CIVIL

Abans d’endinsar-nos en el comentari dels anys de la guerra civil, crec que serà convenient fer un breu balanç de les traduccions publicades en el primer terç del segle XX. Durant aquells anys el conjunt de la producció editorial catalana havia augmentat considerablement. Dels 90 títols publicats l’any 1876 –incloent-hi opuscles i revistes– s’havia passat als 500 del 1926, els 660 del 1927 i els 740 de l’any 1933 (segons xifres de Joan Coromines). La traducció de textos de filosofia també va experimentar un increment notable: dels dos o tres títols escadussers apareguts en la primera dècada del segle i els sis o set de la segona, s’havia passat a la vintena llarga de la tercera. L’editorial Barcino, amb les seues col·leccions “Biblioteca Popular” i “Sant Jordi”, i la col·lecció de clàssics grecs i llatins de la Fundació Bernat Metge havien substituït amb escreix la “Biblioteca Popular” de l’Avenç i la “Biblioteca d’Humanistes” de Pin i Soler en la publicació de textos filosòfics. Cap a finals dels vint i principis dels trenta, al mercat del llibre català hi havia ja alguns textos traduïts de Plató, de Sant Agustí, de Descartes, de Rousseau, de Kant... L’oferta era encara molt discreta, discretíssima, absolutament insuficient per a satisfer les necessitats d’un lector que s’interessés per la filosofia, però, malgrat tot, aquelles dues o tres dotzenes de llibres de filosofia en català –comptant-hi les traduccions i els textos dels autors autòctons, que també començaven llavors a produir en la llengua del país– no podien deixar de ser vistes com un inici esperançador. Tot això, és clar, se n’anà en orris amb l’esclat de la guerra civil.

Que a Catalunya la rebel·lió militar no prosperés, no impedí que les autoritats civils acabassen igualment perdent temporalment el control efectiu de la situació. Amb les armes en poder dels milicians, eren els petits comitès revolucionaris que s’improvisaven arreu del país els qui dictaven la llei. L’afany de revenja s’imposà a la raó i al sentit de la justícia i el desgavell fou considerable. Assassinsats, persecucions, confiscacions i actes gratuïts de vandalisme crearen un clima de terror i un ambient d’inse-

guretat generalitzat. Els religiosos i la gent declaradament de dretes, fossen o no fossen simpatitzants dels militars sublevats, hagueren d'amagar-se o fugir. L'èxode fou important.

Aquest ambient general, òbviament, influí sobre el món de l'edició en català. A banda dels intel·lectuals que van haver de fugir a l'estranger –com ara Carles Cardó– o van ser assassinats –com ara el jesuïta Ignasi Casanovas–, en els primers mesos de la guerra l'activitat editorial quedà, sembla, completament paral·litzada. La situació arribà a preocupar el govern de la Generalitat, que dictà un decret el 26 d'agost de 1936 en què encarregava a l'AEC –Associació d'Escriptors Catalans– la unificació i reorganització del règim editorial català adaptant-lo a les especials i difícils circumstàncies del moment –“al nou esperit”, deia eufemísticament la lletra del decret. A l'AEC s'havien adherit la major part dels escriptors i intel·lectuals catalans de dretes i d'esquerres. Que aquesta associació professional estigués integrada dins del sindicat UGT, i per tant vinculada al PSUC, no era, en definitiva, sinó una manera intel·ligent de protegir-se, un salconduit per poder continuar les seues activitats sense entrebancs afegits. No oblidem que algunes editorials, sobretot les religioses, però també algunes que no ho eren, com ara la de Josep Janés i Olivé, havien estat saquejades pels incontrolats i, per això, una de les primeres mesures que s'aplicaren fou la intervenció per part de la Generalitat de les editorials que calia especialment protegir. Josep Janés, adherit a l'AEC, fou nomenat comissari de la seua pròpia editorial. La Fundació Bernat Metge fou també intervinguda i el càrrec de comissari recaigué en un altre dels escriptors que s'havien adherit a l'AEC, home molt vinculat a l'empresa i que, en absència de Joan Estelrich, l'antic director, que havia marxat a França per treballar en la propaganda pro-franquista, era el més preparat per dirigir-la: Carles Riba. D'aquesta manera, durant la guerra, encara eixiren dos nous volums de la col·lecció de clàssics grecs i llatins: el número 83, que contenia les parts II^a i III^a de les *Vides paral·leles* de Plutarc, en versió de Carles Riba, i el número 84, amb el llibre I de *Dels deures*, de Ciceró, traduït per Eduard Valentí. Tret d'aquest darrer volum i d'un parell de números de la revista *Monografies mèdiques*, que contenien la continuació de la versió feta per Jaume Aiguader de l'*Apologia de Ramon Sibiuda*, començada a publicar de molt abans, les úniques traduccions que es publicaren durant la guerra foren traduccions de textos marxistes –dels mateixos Marx i Engels o de divulgació del marxisme.

No era la primera vegada que es traduïa al català un text d'aquesta tendència. Ja en l'any 1930 les Edicions de l'Arc de Berà –o “Arch de Barà”, que així apareix escrit als llibres que van editar– van publicar una traducció del *Manifest comunista* –la primera de què tenim notícia. Però ara, amb la guerra, el marxisme esdevenia una mena d'obsessió monogràfica i la moderada varietat en l'oferta que s'havia donat en els anys anteriors, lamentablement, desapareixia. La política ho emplenava tot. Les mateixes editorials que publicaven aquestes traduccions de textos marxistes –i aquesta és una de les novetats editorials del moment que es mantindrà fins ben avançada la postguerra– no eren editorials corrents que perseguïen una finalitat comercial, ni tampoc empreses culturals d'alta volada engegades per un mecenes a cop de talonari, sinó editorials de partits polítics –com ara l'Editorial Marxista, del POUM, o les Publicacions Antifeixistes de Catalunya, del PSUC– que es proposaven objectius immediats propagandístics i d'adoctrinament –cosa que no vol dir, evidentment, que no responguessen també a una demanda, a un interès i una curiositat culturals que devien suscitar-se naturalment entre el sector alfabetitzat de la població, davant la necessitat d'explicar-se l'enormitat dels fets viscuts.

No es pot pensar, de tota manera, si tenim en compte que en tota la guerra només es van publicar dos textos de Marx i Engels i que els opuscles divulgatius traduïts van ser també escassos, que aquesta demanda fos una demanda vociferant i aclaparadora ni que l'obsessió política a què fèiem referència abans fos una obsessió que reclamés imperativament un suport teòric, en la sociologia o en la filosofia política. No. En això el país continuà mostrant la mateixa indiferència davant la literatura especulativa que abans, perquè hi ha inèrcies mentals col·lectives que ni un daltabaix com aquell no pot trencar. Així, malgrat que en alguns autors catalans de l'època, com ara E. Sabater i Casals, autor d'un llibre titulat *Jesús i racionalisme*, hi descobrim declaracions entusiàstiques d'adhesió al materialisme dialèctic, no podem dir que aquells anys de la guerra i la pre-guerra, que foren políticament i socialment molt moguts, fossen realment aprofitats per a rebre el pensament marxista.

Ara bé, deixant de banda qüestions com ara l'eficàcia i la varietat de l'oferta, cal reconèixer que durant la guerra es continuà avançant en el procés d'incorporació dels clàssics de la filosofia a la literatura catalana. De Marx i Engels se n'havien fet ja, en total, quatre traduccions: una de la *Misèria de la filosofia* i tres del *Manifest*. La traducció de la primera d'aquestes obres anà a càrrec de Jordi Arquer i, publicada l'any 1937 per l'Editorial Marxista (del POUM), constituí el primer i únic número –almenys jo no n'he pogut localitzar cap altre– d'una projectada “Biblioteca Marxista Catalana”. Pel que fa al *Manifest comunista*, la primera traducció –com ja he dit abans– és la publicada l'any 1930 per les Edicions de l'Arc de Berà i el seu autor fou E. Granier-Barrera; una altra, de Pau Cirera, fou publicada l'any 1936, és possible que abans que esclatés la guerra, per la Unió Socialista de Catalunya i, finalment, la tercera, la publicaren les Edicions Europa-Amèrica ja en ple conflicte bèl·lic. D'altra banda, des de les Publicacions Antifeixistes de Catalunya es va fer un esforç per divulgar el pensament marxista amb textos breus de Joan (Jean) Baby i S. Martel. Del primer, de Jean Baby, és probable que n'aparegueren dos opuscles –i dic “és probable” perquè quan s'anuncià el segon en la premsa (22 de gener), la guerra ja estava tan avançada que ni tan sols puc assegurar que arribés a eixir de la impremta: un era el primer número de la “Col·lecció Cursets Marxistes” i es titulava *L'Estat* i l'altre, fou, o havia de ser, el número dos i portava el títol de *Les classes*. El de S. Martel també iniciava col·lecció –“Col·lecció Principis del Marxisme”– i a jutjar pel títol –*Els caps del proletariat mundial*– devia fer alguna referència a Marx i Engels, entre d'altres personatges ja no tan “filosòfics” (el cert és que és més aviat l'escassetat de títols substantius el que m'impulsa a incloure'l en aquesta parca enumeració). En definitiva, se sumava i no es restava. Ben aviat, però, canviarien les tornes: la suma esdevindria resta i el procés quedaria estancat –o gairebé– durant un bon grapat d'anys.

7. LA REPRESSIÓ FRANQUISTA

En l'etapa compresa entre el final de la guerra civil i l'obertura cultural de l'any 1962 el nombre de textos de filosofia traduïts que arribarà a publicar-se serà molt petit. Comptats els llibres que sortiren amb el vist-i-plau de les autoritats i els publicats a l'exili o, a l'interior, clandestinament, la xifra de títols no supera la desena. En els primers anys de la dictadura, fins al 1946, no es publica cap traducció nova, ni tampoc no es fan reedicions de les antigues. A més, una part del que s'havia editat en els anys anteriors –marxisme i il·lustrats francesos– fou ràpidament retirada de la cir-

culació com a conseqüència del procés de purga aplicat per les autoritats franquistes sobre els fons existents en editorials i llibreries.

La situació, pel que fa a la producció autòctona, no serà millor. La major part dels professors universitaris de filosofia que en el moment d'esclatar la guerra tenien una producció en català –Serra Hunter, Joaquim Xirau, David Garcia– marxen a l'exili i els pocs que es queden –cas de Tomàs Carreras i Artau– miren d'adaptar-se ràpidament a les noves circumstàncies ideològiques i lingüístiques. De la generació que els ve darrere, Eduard Nicol i Ferrater Mora optaran també per l'exili, on realitzaran la seua obra, considerable, però generalment desvinculada de la cultura catalana. Els qui decideixen quedar-se –Josep Calsamiglia, Jordi Maragall, etc.–, en canvi, expulsats dels seus llocs a la Universitat, quedaran productivament anul·lats.

Són moltes les coses que a Catalunya queden debolides amb l'arribada del franquisme. Durant el primer terç del segle XX s'havia fet un gran esforç. La crida dels noucentistes a convertir la cultura catalana en una cultura de nivell europeu, amb universitats i publicacions científiques, havia sobreviscut als mateixos noucentistes i s'havia concretat en institucions oficials sòlides i prestigioses iniciatives editorials. Abans que esclatés la guerra, l'Institut d'Estudis Catalans, la Fundació Bernat Metge i la Universitat Autònoma de Barcelona treballaven a ple rendiment. El primer manual de lògica matemàtica que es publicà a l'Estat espanyol –el de David Garcia– va ser editat per l'Institut. La Bernat Metge fou també la primera a publicar una col·lecció de literatura hel·lènica i ho féu amb una pulcritud filològica en l'establiment dels textos i una qualitat literària de les traduccions totalment desacostumades per aquests encontorns. La Universitat de Barcelona, amb motiu de la seua conversió en Universitat Autònoma, havia renovat en gran mesura el professorat, havia donat entrada als millors caps del país i havia jubilat les velles relíquies de la picaresca universitària espanyola; l'organització de la docència i els plans d'estudi de l'alumnat havien estat reformulats en un esforç per acostar-se a la pràctica universitària europea (concretament a l'alemanya i, en menor mesura, a l'anglesa); professors d'altres universitats eren sovint invitats a donar cursos i fer conferències (Paul Ludwig Landsberg, per exemple, que havia estat un deixeble destacat de Max Scheler, estigué dos cursos a Barcelona).

Tot això se n'anà avall amb el triomf del bàndol franquista en la guerra. La Universitat Autònoma fou desmantellada i els seus professors substituïts per gent incapaç i fanàtica. L'Institut d'Estudis Catalans deixà, legalment, d'existir. L'edició de llibres en català fou sotmesa per les autoritats a fortes limitacions, que els editors catalans, per mitjà de mil estratagemes, miraren sempre d'eixamplar i fer més elàstiques.

Aquest estira-i-arroña que s'establí entre les autoritats responsables de la censura de llibres, d'una banda, i els editors que volien publicar legalment llibres en català, de l'altra, és el fenomen més transcendental, pel que fa a la cultura catalana, d'aquesta època nefasta. Els primers intents de canvi a la Universitat no es produiran fins més tard, cap a mitjan dècada dels seixanta. L'Institut d'Estudis Catalans, per la seua banda, reduït a la clandestinitat, sense recursos econòmics, comptant només amb el patriotisme d'alguns erudits i estudiosos, farà una vida somorta; heroica, però inapreciable.

Eliminada la llengua catalana de la vida acadèmica i sense presència institucional –al contrari, institucionalment perseguida–, els seus defensors, en aquells anys, centraran els esforços en conservar-li una mínima presència digna en el mercat del llibre.

És cert que, a banda de l'edició legal, hi hagué una edició a l'estranger, realitzada

pels exiliats, que arribà a tenir una certa importància, sobretot en els primers anys, quan les condicions a dins del país eren més dures i es pensava que el canvi en la sort de Catalunya depenia d'una victòria aliada en el conflicte mundial. També hi hagué una edició clandestina, realitzada a dins del país, que sobretot produí llibres de pietat –perquè els catòlics catalans, després del tràngol de la guerra, no es resignaren a passar per una nova etapa de silenci– i exemplars de bibliòfil, en tiratge reduïdíssim, entre els quals es troben algunes joies de la literatura catalana –com ara la traducció de les obres de Shakespeare, realitzada per Josep Maria de Sagarra. Però aquestes vies alternatives, tot i la importància que tingueren, no deixaven de ser això: alternatives, solucions provisionals i desesperades, vàlides només per a un temps de gran precarietat.

L'edició a l'exili, per raons biològiques evidents, estava condemnada a extingir-se, a la curta o a la llarga. La decepció que comportà la no intervenció dels aliats i l'eternització del règim de Franco, accelerà el procés. Es van refredar els entusiasmes i quedaren minades les resistències. Molts exiliats, malgrat el franquisme, decidiren tornar a la seua terra i la producció, de mica en mica, s'anà extingint.

L'altra, l'edició clandestina, permanentment exposada a les represàlies, situada fora de la llei i, per tant, sense mitjans de defensa davant de l'actuació de l'autoritat, que podia escombrar-la en qualsevol moment si volia, tampoc podia aportar cap solució definitiva. Ni tan sols contribuïa, com feia l'edició legal, cada vegada que obtenia permís per a publicar una obra d'un gènere o tendència abans prohibits o malvistos, a esbotzar de mica en mica les resistències governamentals.

Se sabia que les autoritats tendien a fer els ulls grossos pel que fa a les edicions de bibliòfil en tiratge reduït. El migrat cercle de gent benestant que podia adquirir aquests llibres no preocupava les autoritats. Els catòlics, per la seua banda, podien comptar amb la protecció de l'església, reforçada com a institució després de la guerra, si les seues publicacions pietoses arribaven a irritar alguna autoritat –cosa improbable, atesa la irrepressibilitat del contingut i la intenció catequizadora que havia animat els promotors. De vegades, un títol rebutjat per la censura era editat clandestinament i circulava –modestament– sense que l'autoritat, probablement assabentada, intervingués. Però això no era cap garantia per a futures edicions, no constituïa cap avanç, no establia cap precedent, no modificava el més mínim el criteri de les autoritats. A més, contribuïa a forjar una imatge de la cultura catalana com a cosa catacúmbica i residual, que potser no desplaïa totalment a les autoritats del règim. El front decissiu de la lluita per la supervivència estava, doncs, en l'edició legal, en l'obtenció de permisos concedits per les autoritats per a publicar llibres i per a exhibir-los en els aparadors de les llibreries. És clar que les condicions eren penoses i humiliants, que bona part de les demandes eren rebutjades i que els editors es veien obligats constantment a rebaixar les pretensions mirant d'ajustar-se als límits de tolerància vigents. Però, de tant en tant, un èxit era obtingut, una de les barreres era superada, per inadvertència del censor –com en el cas de la *Primera història d'Esther*, de Salvador Espriu– o, amb el vist-i-plau de les autoritats, per tàctica política –com quan, després de la derrota de les forces de l'Eix i davant la preocupació per la pressió que sobre els governs aliats pogués exercir l'opinió pública internacional, el govern franquista decidí rentar una mica la cara al règim feixista espanyol amb algunes mesures liberalitzadores–, i, llavors, el permís aconseguit, l'autorització arrencada dels dits del censor, si que es pot utilitzar com a argument, davant dels mateixos censors, per a l'obtenció de nous permisos; es converteix en una mena de passaport –no totalment segur, no total-

ment eficaç, perquè, de reculades, mentre durà el règim franquista sempre n'hi hagué— per a d'altres títols, per a noves iniciatives editorials. Així, els editors catalans, amb els responsables de la censura de llibres, jugaren sempre a fregar els límits i a trepitjar la ratlla, a veure fins on donava la corda.

És cert que moltes vegades el terreny guanyat no es podia dir que fos conquistat, sinó que més aviat havia estat cedit amb segones intencions —com ja hem dit que va ocórrer després de la segona guerra mundial. És cert també que l'existència d'una edició catalana autoritzada, però sotmesa a fortes restriccions —per exemple, de gènere—, donava al franquisme arguments per a defensar-se davant dels seus detractors, sense renunciar totalment al seu projecte d'extermini cultural. Però, atès el curs dels esdeveniments polítics internacionals i la nul·la implicació de les democràcies occidentals en la defensa, precisament, dels ideals democràtics, hauria estat un gran error no aprofitar aquelles esclertes o aquelles —si voleu— engrunes enverinades.

Els puristes, els que deien que no s'havia de publicar res legalment mentre durés el règim de Franco, perquè això era contribuir a legitimar-lo, realment vivien als núvols. Sort tinguérem dels impurs, que davant dels escarafalls dels puristes, van tirar al dret i van fer com qui sent ploure.

Això no vol dir, però, que aquell penós procés —que durà prop de vint-i-cinc anys— no hi deixés les seues marques, les seues cicatrius i deformitats. Les conseqüències que la pressió, exercida per la censura d'una manera insistent i metòdica al llarg dels anys, tingué per a la cultura catalana, considerada en bloc, foren nefastes. Però potser convindria assenyalar que no tots els àmbits se'n ressentiren en igual mesura. La poesia, la novel·la i el teatre, malgrat la interdicció gairebé absoluta dels primers anys i les severes restriccions a què després estigueren sotmesos, continuaren disposant d'un cercle —certament restringit, però fidel— de lectors i conreadors. El folklore i la història local, mal que bé, feien la viu-viu. Si comparem el rendiment en aquests gèneres amb l'absència gairebé total de producció en aquelles línies de treball que havien estat tot just encetades en les primeres dècades del segle xx i que, quan esclatà la guerra, encara estaven en procés de consolidació —com ara la filosofia i la literatura científica— ens adonem que les repercussions de la pressió exercida pel franquisme foren desigualment sentides en els diferents àmbits de la cultura. El veto persistent que les autoritats aplicaren a les publicacions de caràcter científic o tècnic, als treballs d'investigació o erudits —a tot allò, en definitiva, que no fos “creació literària” o folklore—, juntament amb l'exclusió de la llengua catalana de l'ensenyament i la vida administrativa, aguditzà la “literaturització” de la cultura catalana.

Pel que fa a la filosofia, les úniques publicacions autoritzades en aquest període foren, curiosament, traduccions. I dic “curiosament” perquè la prohibició de publicar en català versions d'obres escrites en altres llengües fou una de les barreres més fermament mantingudes per les autoritats franquistes, que sabien exactament el que es jugaven en aquest punt, perquè les traduccions, a banda d'ajudar a emplenar els buits que puga tenir una literatura en un determinat moment històric, li donen a aquesta un aire cosmopolita i confereixen, a la llengua de recepció, un tint de normalitat i de suficiència i això, precisament, era el que, des del punt de mira de les autoritats, calia de totes passades evitar. De fet, totes les restriccions que s'imposaren a l'edició en català, ja sia l'exclusió de la literatura científica o erudita que hem esmentat abans, ja sia aquesta que comentem ara de la prohibició de donar textos traduïts, tenien com a únic objectiu establir una clara diferenciació entre la llengua i la cultura castellanés oficials, que podien aspirar a un desenvolupament ple i normal, i la llengua i la cultu-

ra catalanes, subordinades i admeses només en tant que residu històric i àmbit d'expansió cordial –per això, les edicions de poesia o folklore gairebé mai trobaven obstacles.

Les excepcions a la barrera imposada per les autoritats en matèria de traducció foren comptades i totes elles –des del seu punt de mira, és clar– justificades. Van ser autoritzades, per exemple, les versions de l'*Odissea* i la *Divina comèdia* que realitzaren Carles Riba i Josep Maria de Sagarra, respectivament. Aquests textos, avui considerats emblemàtics, foren autoritzats, després de molts esforços, en la mesura que es convencé les autoritats que tenien un gran valor literari i que el traductor havia realment “recreat” el text original (que es podien, en definitiva, encabir perfectament sota l'epígraf “creació literària”, que juntament amb l'etiqueta “folklore”, com ja hem vist, delimitaven l'àmbit d'allò que era admissible). El tiratge –reduït– i el tipus d'edició –de bibliòfil– que en tots dos casos s'especificava en les sol·licituds, a més, incidien en l'escassa perillositat del producte. De tota manera, calgué, per a obtenir el permís de publicació, la intervenció del Governador Civil de Barcelona.

Alguna altra obra literària es traduí en aquells anys. També amb moltes dificultats i després de preparar molt bé la jugada. El nombre i el tiratge dels textos traduïts, però, no foren mai suficients per satisfer les necessitats de lectura d'un públic, que es veié així obligat a desertar, a abandonar progressivament la llengua. En molts casos els llibres ni tan sols passaven per la llibreria, perquè en la sol·licitud s'especificava que s'havien de distribuir exclusivament entre els subscriptors. Maria Josepa Gallofré, en el seu treball *L'edició catalana i la censura franquista*, que fou la seua tesi doctoral, recull una gran quantitat de dates que il·lustren perfectament el que estem dient.

Dues de les excepcions que es donaren en matèria de traducció ens interessaven especialment, perquè afecten la filosofia. La Fundació Bernat Metge, després d'innombrables treballs per part del seu director, Joan Estelrich, i el seu patrocinador, Francesc Cambó, aconseguí el permís de les autoritats per a reprendre les activitats. Fou l'única oportunitat en què l'administració es comprometé –tot i que de manera informal– a acceptar globalment una col·lecció i no sols un llibre. Tanmateix, els diferents volums van haver de passar separadament pel control de censura abans d'obtenir el permís de publicació. Entre els llibres publicats per la Fundació en aquells anys hi havia obres de Plató, de Ciceró i de Sèneca. L'altra excepció correspon a una obra d'autor autòcton: *El criteri*, de Jaume Balmes. L'editorial Selecta obtingué permís per a publicar, actualitzada, l'antiga versió catalana del canonge Jaume Collell. De l'actualització, se n'encarregà Josep Miracle. A banda de posar en el mercat del llibre en català un text que no s'havia tornat a editar des de l'any 1911, l'operació de la Selecta tenia l'avantatge d'oferir per primera vegada el text de Balmes en l'ortografia i la gramàtica fabrianes.

Darrere d'aquests dos casos que hem assenyalat, hi havia motius de pes que inclinaren els responsables de censura a considerar que, excepcionalment, es podia deixar de banda la consigna que prohibia les traduccions. La proposta de la Fundació Bernat Metge tenia al seu favor, a banda de la posició adoptada inequívocament durant la guerra civil per part d'Estelrich i Cambó –el primer treballà en els serveis de propaganda franquistes, a París, i el segon els finançà–, el prestigi amb què comptava, fins i tot a nivell internacional, la col·lecció de clàssics grecs i llatins. La proposta de la Selecta, més modesta, tingué el do de l'oportunitat en coincidir amb la commemoració del centenari de la mort del filòsof vigatà –centenari que, juntament amb el del

naixement del poeta Jacint Verdaguer, les autoritats franquistes havien decidit, consegüentment amb la seua política de manipulació dels valors culturals catalans, commemorar amb gran pompa.

8. LLIBRES DE FILOSOFIA TRADUÏTS AL CATALÀ ENTRE 1900 I 1960

- Pascal, Blaise: *Pensaments*. Barcelona: L'Avenç, 1904 (Biblioteca Popular de "L'Avenç"; 23).
- Littré, Émile: *Positivisme*. Barcelona: L'Avenç, 1904 (Biblioteca Popular de "L'Avenç"; 29).
- Erasmus de Rotterdam: *El·logi de la follia*. Barcelona: Impremta Henrich i cia, 1910 (Biblioteca d'Humanistes; 1).
- Balmes, Jaume: *El criteri*. Barcelona: Impremta barcelonesa, 1911.
- Erasmus de Rotterdam: *Col·loquis*. Barcelona: Tipografia L'Avenç, 1911-1912, 2 v. (Biblioteca d'Humanistes; 2 i 3).
- Erasmus de Rotterdam: *Llibre de civilitat pueril*. Barcelona: Impremta Henrich i cia, 1912 (Biblioteca d'Humanistes; 4).
- More, Thomas: *Utopia*. Barcelona: Tipografia L'Avenç, 1912 (Biblioteca d'Humanistes; 5).
- Vives, Joan Lluís: *Diàlechs*. Barcelona: Llibreria Antiga y Moderna de S. Babra, 1915 (Biblioteca d'Humanistes; 6).
- Dorado Montero, Pere: *La Natura i la Història*, Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 1917 (Biblioteca Filosòfica; 2).
- Watson, Foster: *Les relacions de Joan Lluís Vives amb els anglesos i Anglaterra*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 1918 (Biblioteca Filosòfica; 1).
- Maquiavel: *Lo princep*. Barcelona, 1920 (Biblioteca d'Humanistes; 9).
- Lucreci: *De la natura*. Barcelona: Fundació Bernat Metge, 1923-1928. 2 v. (Fundació Bernat Metge. Escriptors llatins; 1, 31), 2ª edició: 1928-1932.
- Xenofont: *Records de Sòcrates*. Barcelona: Fundació Bernat Metge, 1923 (Fundació Bernat Metge. Escriptors grecs; 3), 2ª edició: 1929.
- Sèneca, Luci Anneu: *De la ira*. Barcelona: Fundació Bernat Metge, 1924 (Fundació Bernat Metge. Escriptors llatins; 5).
- Plató: *Diàlegs I: Defensa de Sòcrates, Critó, Eutifró, Laques*. Barcelona: Fundació Bernat Metge, 1924 (Fundació Bernat Metge. Escriptors grecs; 6).
- Sèneca, Luci Anneu: *De la brevetat de la vida; De la vida benaurada; De la providència*. Barcelona: Fundació Bernat Metge, 1924 (Fundació Bernat Metge; Escriptors llatins; 9).
- Xenofont: *Obres socràtiques menors*. Barcelona: Fundació Bernat Metge, 1924 (Fundació Bernat Metge; Escriptors grecs; 10), 2ª edició: 1931.
- Plató: *Diàlegs II: Càrmides, Lisis, Protàgores*. Barcelona: Fundació Bernat Metge, 1925 (Fundació Bernat Metge. Escriptors grecs; 13).
- Sèneca, Luci Anneu. *Consolacions*. Barcelona: Fundació Bernat Metge, 1925 (Fundació Bernat Metge. Escriptors llatins; 16).
- Sant Agustí: *Sermons*. Barcelona: Barcino, 1926 (Sant Jordi. Literatura cristiana; 4).
- Aristòtil: *Poètica; Constitució d'Atenes*. Barcelona: Fundació Bernat Metge, 1926 (Fundació Bernat Metge. Escriptors grecs; 19), 2ª edició: 1946.
- Sèneca, Luci Anneu: *Diàlegs a Serè; De la constància del savi; De la tranquil·litat de l'esperit; De l'oci; De la clemència*. Barcelona: Fundació Bernat Metge, 1926 (Fundació Bernat Metge. Escriptors llatins; 22).
- Voltaire: *L'ingenu*. Barcelona: Barcino, 1927 (Col·lecció Popular Barcino; 31). [Reeditat dins de Voltaire. *Contes filosòfics*. Barcelona: Edicions 62, 1982 (Les Millors Obres de la Literatura Universal; 12).]
- Turró, Ramon: *La disciplina mental*. Barcelona: Barcino, 1928 (Col·lecció Popular Barcino, 55), 2ª edició: 1933.
- Sant Agustí: *Confessions*. Barcelona: Barcino, 1928-1929. 4 v. (Sant Jordi. Literatura cristiana; 16, 19, 22, 25).
- Plató: *Diàlegs III: Ió, Hípia Menor, Hípia Major, Eutidem*. Barcelona: Fundació Bernat Metge, 1928 (Fundació Bernat Metge. Escriptors grecs; 34), 2ª edició 1950.
- Sèneca, Luci Anneu: *Lletres a Lucili*. Barcelona: Fundació Bernat Metge, 1928-1930. 3 v.

- (Fundació Bernat Metge. Escriptors llatins; 35, 38, 45) [vol. I: Llibres I-V (1928); vol. II: Llibres VI-IX (1929); vol. III: Llibres X-XV (1930)].
- Voltaire: *Càndid*. Barcelona: Llibreria Catalònia, s/d [1928] (Biblioteca Univers; 1). [Reeditat dins de Voltaire. *Contes filosòfics*. Barcelona: Edicions 62, 1982 (Les Millors Obres de la Literatura Universal; 12).]
- Rousseau, Jean-Jacques: *Contracte social*. Barcelona: Antoni López, llibreter, s/d [finals de 1928] (Col·lecció d'Obres Selectes; 2).
- Descartes, René: *Discurs del Mètode. Per a ben conduir la raó i encercar la veritat a les ciències*. Barcelona: Barcino, 1929 (Col·lecció Popular Barcino, 52), 2ª edició: 1972.
- Vives, Joan Lluís: *Introducció a la saviesa*. Barcelona: Barcino, 1929 (Col·lecció Popular Barcino; 54), 2ª edició: 1933.
- Balmes, Jaume: *La civilització*. Barcelona: Barcino, 1930 (Col·lecció Popular Barcino; 59), 2ª edició: 1934.
- Voltaire: *Diccionari filosòfic*. Barcelona: Antoni López, llibreter, 1930 (Col·lecció d'Obres Selectes; 4).
- Marx, Karl i Engels, Friedrich: *Manifest del partit comunista*. Barcelona: Edicions de L'Arc de Barà, 1930.
- Montaigne, Michel de: *Assaigs* [arriba fins al capítol 27 del llibre I]. Barcelona: Llibreria Catalònia, s/d [1930-1935].
- Sant Agustí: *Confessions*. Barcelona: L. Gili, 1931.
- Sant Agustí: *La ciutat de Déu* [incompleta]. Barcelona: Barcino, 1932 (Sant Jordi. Literatura cristiana; 29-30).
- Kant, Immanuel: *La pau perpètua*. Barcelona: Barcino, 1932 (Col·lecció Popular Barcino; 79).
- Llorens i Barba, Francesc Xavier: *Iniciació a la filosofia*. (Conté *Apunts del curs de filosofia de 1867; De la unitat de la filosofia; Del desenvolupament del pensament filosòfic*.) Barcelona: Barcino, 1933 (Col·lecció popular Barcino; 89).
- Sèneca, Luci Anneu: *Dels beneficis* (vol. I). Llibres I-V. Barcelona: Fundació Bernat Metge, 1933 (Fundació Bernat Metge. Escriptors llatins; 68) [el vol. II i últim no es va publicar fins a l'any 1954].
- Llull, Ramon: *Art breu*. Barcelona-Arenys de Mar, 1934.
- Marx, Karl i Engels, Friedrich: *Manifest del Partit Comunista*. Barcelona: Publicacions de la Unió Socialista de Catalunya, 1936. [Reedició: Barcelona: Undarius, 1976 (Textos; 5).]
- Marx, Karl: *La misèria de la filosofia*. Barcelona: Editorial Marxista, 1937. [Reedició: Barcelona: 7 x 7, 1979 (Biblioteca de clàssics del socialisme; 1).]
- Marx, Karl i Engels, Friedrich: *Manifest del Partit Comunista* (conté també el manifest inaugural i els estatuts de l'Associació Internacional de Treballadors (AIT)). Barcelona: Edicions Europa-Amèrica, 1938 [1938, segons Gerard Vilar; 1937, segons *El catàleg general de la Libreria española: 1930-1950*]. (Sèrie popular de clàssics del socialisme).
- Ciceró, Marc Tul·li: *Dels deures*. Barcelona: Fundació Bernat Metge, 1946, 2 v. (Fundació Bernat Metge. Escriptors llatins; 84, 86) (vol. 1: Llibre I; vol. 2: Llibres II-III), 2ª edició: 1952.
- Balmes, Jaume: *En defensa de la veritat. Breu tractat d'apologètica catòlica*. Barcelona: Balmes [s. d., 1947?].
- Balmes, Jaume: *El criteri*. Barcelona: Editorial Selecta, 1948 (Biblioteca Selecta; 41), 2ª edició: 1957.
- Marx, Karl i Engels, Friedrich: *Manifest del Partit Comunista*. París: Edicions Lluita, 1948.
- Marx, Karl i Engels, Friedrich: *Manifest del Partit Comunista*. Barcelona: Edicions Treball, 1948.
- Plató: *Diàlegs IV: Cràtil, Menexen*. Barcelona: Fundació Bernat Metge, 1952 (Fundació Bernat Metge. Escriptors grecs; 104).
- Sèneca, Luci Anneu: *Dels beneficis* (vol. II i últim). Llibres V-VII. Barcelona: Fundació Bernat Metge, 1954 (Fundació Bernat Metge. Escriptors llatins; 109) [el vol. I havia estat publicat l'any 1933].
- Plató: *Diàlegs V: Menó, Alcibiades*. Barcelona: Fundació Bernat Metge, 1956 (Fundació Bernat Metge. Escriptors grecs; 119).
- Sèneca, Luci Anneu: *Qüestions naturals*. Barcelona: Fundació Bernat Metge, 1956-1959. 3 v. (Fundació Bernat Metge. Escriptors llatins; 121, 122, 132) [vol. I: Llibres I-II (1956); vol. II: Llibres III-IV (1957); vol. III: Llibres V-VII (1959)].

Tertul·lià: *Apologètic*. Barcelona: Fundació Bernat Metge, 1960 (Fundació Bernat Metge. Escriptors llatins; 137).

9. TRADUCCIONS EN REVISTES²

Llorens i Barba, Francesc Xavier: *Prolegomena laurentiana*. (*Col·lecció de documents per la reconstrucció de la filosofia de Francesc Xavier Llorens*): I. Resum d'un curs universitari segons notes d'un deixeble. Publicat als *Arxius de l'Institut de Ciències*, Any IV, números 1 al 4, Institut d'Estudis Catalans/Diputació de Barcelona, Barcelona, 1916. [Una adaptació abreujada d'aquesta edició va ser publicada amb el títol de *La metafísica de Francesc Xavier Llorens*, Publicacions del Consell de Pedagogia, Barcelona, 1917 (Minerva. Col·lecció popular dels coneixements indispensables; 13).]

Sibiuda, Ramon: *La Theologia naturalis de Ramon de Sabunde*. Publicada a *Critèron* (1925-1931): núm. 1 (1925), pp. 49-59; pp. 162-173; II (1926), pp. 142-151; pp. 407-417; VII (1931), pp. 238-248. [Traducció dels capítols 1-24 del *Liber creaturarum*. *Llibre de les criatures*.]

Montaigne, Michel de: *Apologia de Ramon Sibiuda*. Publicada a *Monografies mèdiques*, números 54-104 (o 56-104, segons un altre lloc), Barcelona, 1931-1936.

---

² No hi he inclòs traduccions d'articles.